

УДК [94:327.7]:725.945:726.8]:355.1](410)"19/20"
DOI <https://doi.org/10.15407/nz2026.01.225>

ЗВІТ КОМІСІЇ СПІВДРУЖНОСТІ З ВІЙСЬКОВИХ ПОХОВАНЬ (CWGC) 2021 РОКУ ЯК ПОВОРОТНИЙ МОМЕНТ У ТРАНСФОРМАЦІЇ БРИТАНСЬКОЇ ПОЛІТИКИ ПАМ'ЯТІ

Зоя БАРАН

ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0001-9685-3953>
кандидатка історичних наук, доцентка,
Львівський національний університет імені Івана Франка,
кафедра світової історії модерного часу,
вул. Університетська, 1, 79000, м. Львів, Україна,
e-mail: zoja_baran@ukr.net

Комісія Співдружності з військових поховань (CWGC) понад сто років виконує почесну та складну місію вшанування полеглих у двох світових війнах. Створена система військових кладовищ і меморіалів тривалий час вважалася уособленням принципу «рівності у смерті». Проте 2021 р. був оприлюднений Звіт Спеціального Комітету CWGC, який виявив порушення цього принципу, пов'язані з колоніальними ієрархіями та расовими упередженнями, що були закладені в практиці комеморації у першій половині ХХ ст. *Мета* статті — аналіз Звіту та виявлення його впливу на політику пам'яті в Сполученому Королівстві. *Джерельну базу* наукової розвідки склали документи CWGC, заяви високопосадовців Сполученого Королівства та депутатів парламенту з приводу результатів проведеного дослідження. Встановлено, що Звіт, який засвідчив нерівнозначність у вшануванні після Першої світової війни десятків тисяч полеглих комбатантів та некомбатантів з Африки, Азії та Близького Сходу, став *поворотним моментом у сфері британської політики пам'яті*. Держава публічно визнала колоніальну нерівність у вшануванні полеглих. Офіційний Лондон зобов'язався всіляко сприяти діяльності CWGC задля усунення нерівностей у вшануванні. Отже, Звіт не лише виправляв історичну несправедливість, а й символізував початок деколонізації британської пам'яті — тобто перехід від імперського замовчування до публічного визнання множинності досвідів війни. *Методологія дослідження* опирається на принципи історизму, об'єктивності. Використано загальнонаукові методи (синтез, аналіз, узагальнення).

Ключові слова: Сполучене Королівство, Комісія Співдружності з військових поховань, політика пам'яті, Перша світова війна, деколонізація.

Zoya BARAN

ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0001-9685-3953>
Candidate of History, Associate Professor,
Ivan Franko National University of Lviv,
Department of World Modern History,
1, Universytetska str., 79000, Lviv, Ukraine,
e-mail: zoja_baran@ukr.net

THE COMMONWEALTH WAR GRAVES COMMISSION REPORT 2021 AS A TURNING POINT IN THE TRANSFORMATION OF BRITISH MEMORY POLICY

Introduction. The politics of memory shapes dominant narratives about the past and determines their role in contemporary public discourse. In this process, material sites of memory associated with wars acquire particular significance, serving as distinctive points for reflecting on historical experience. For more than a hundred years, the Commonwealth War Graves Commission has carried out the honorable and complex mission of commemorating those who fell in the two World Wars. The system of military cemeteries and memorials that has been created has long been considered the embodiment of the principle of «equality in death».

Problem Statement. In 2021, the Commission's Special Committee released a Report that identified violations of this principle related to colonial hierarchies and racial biases embedded in commemorative practices in the first half of the 20th century.

The purpose of the article is to analyse the Report and to identify its impact on Britain's politics of memory.

Methods. The general scientific methods of analysis and synthesis, as well as special scientific comparative-historical and chronological methods are used in the work. The author adheres to the principle of historicism.

Results. It has been established that the Report, which revealed the unequal commemoration after the First World War of tens of thousands of fallen combatants and non-combatants from Africa, Asia, and the Middle East, became a turning point in Britain's politics of memory. The state publicly acknowledged the colonial inequality in commemorating the fallen, which marked a significant step toward reassessing the imperial legacy in the sphere of commemoration.

Conclusion. Official London pledged to take active steps to eliminate inequalities in commemoration. Evidence of positive changes came in January 2025 with the opening of the Cape Town Labour Corps Memorial (South Africa) which seeks to correct historical inequalities in commemoration, as well as with the launch of a project in Freetown to create a new memorial dedicated to the members of the Sierra Leone Non-Combatant Corps. Thus, this Report not only corrected a historical injustice, but also symbolised the beginning of the decolonisation of British memory — that is, the transition from imperial silence to public recognition of the multiplicity of war experiences.

Keywords: United Kingdom, Commonwealth War Graves Commission, politics of memory, First World War, decolonisation.

Вступ. *Постановка проблеми.* В умовах зростання глобальних та регіональних викликів політика пам'яті посідає ключове місце, адже формує домінуючі наративи про минуле і визначає їхню роль у сучасному публічному дискурсі. Вшанування жертв війни через комеморативні практики не лише зберігає пам'ять про масштабні людські втрати, але й забезпечує міжгенераційне передавання історичних уроків, сприяючи розвитку критичного усвідомлення наслідків конфлікту. Через ці інституціоналізовані форми пам'яті (зокрема меморіали, військові кладовища та музейні експозиції) спільнота отримує можливість формувати наративи про героїзм, страждання та моральну відповідальність, що залишаються актуальними й у сучасних умовах, одночасно закріплюючи роль історичної пам'яті як фундаментального інструменту аналізу сучасних соціальних, політичних та культурних процесів. У випадку Сполученого Королівства та країн Співдружності особливо важливою є діяльність Комісії Співдружності з військових поховань (*Commonwealth War Graves Commission*, далі — *CWGC*), яка упродовж понад ста років виконує почесну та складну місію — вшановувати пам'ять тих, хто загинув у двох світових війнах, воюючи на боці Британської імперії. *CWGC*, персонал якої налічує близько 1300 осіб, доглядає за могилами та меморіалами полеглих в 23000 місць у понад 150 країнах і територіях [1]. З моменту заснування було побудовано 2500 військових кладовищ та ділянок, встановлено надгробки на могилах, а там, де останки були відсутні, написали імена загиблих на постійних меморіалах. Понад мільйон поховань було увічнено на військових та цивільних об'єктах по всьому світу. Адже як правильно наголосила німецька історикиня Аляйда Ассман «місця можуть зберігати та засвідчувати пам'ять навіть після фази колективного забуття» [2, с. 30]. У 2019/20 році *CWGC* отримала трохи менше 65 мільйонів фунтів стерлінгів фінансування, наданого урядами країн-членів Співдружності, які розподіляють витрати на її роботу пропорційно до кількості могил на їхніх територіях [3]. Зокрема у відсотках Сполучене Королівство — 78,43, Канада — 10, Австралія — 6, Нова Зеландія та Південна Африка по 2%, Індія — 1,2%. Створена система військових кладовищ і меморіалів тривалий час вважалася уособленням принципу «рівності у смерті» — ідеї, що всі загиблі

у війнах, незалежно від звання, раси чи походження, заслуговують на однакове вшанування. Проте у квітні 2021 р. був оприлюднений Звіт Спеціального Комітету *CWGC*. Його автори, провівши детальне дослідження, виявили структурні порушення цього принципу, пов'язані з колоніальними ієрархіями та расовими упередженнями, що були закладені в практики комеморації у першій половині ХХ століття.

Науковий інтерес до цієї проблематики зростає, оскільки пам'ять про колоніальні війська та їхнє вшанування набуває дедалі більшого значення у міжнародних дискусіях про расову рівність, репарації та постімперську ідентичність. Аналіз Звіту Спеціального Комітету *CWGC* та його наслідків дає змогу зрозуміти, як сучасні інституції переглядають власну історію, визнають минулі упередження та формують нові підходи до комеморації. Практики меморіалізації та комеморації мають велике значення у процесі формування національної ідентичності й громадян України, адже політика щодо минулого є політикою щодо сучасності.

Аналіз останніх публікацій. До пам'яттєвого дискурсу зверталось чимало науковців. Американський дослідник Мішель-Рольф Труйо (1949—2012) підняв тему механізмів «замовчування» в історії. Учений наголошував, що комеморація часто приховує незручні або колоніальні аспекти минулого; пояснював, як колоніальна та імперська влада створювала «мовчання» (*silence*) в історії — виключення частин минулого з офіційної пам'яті. Саме влада визначає, чия пам'ять буде почутою. «На загальному рівні деякі наративи скасовують те, що сталося, шляхом прямого викреслення фактів або їхньої значущості. «Це» насправді не сталося; «це» не було так погано або так важливо», — писав М.-Р. Труйо [4, р. 96]. Визначальними в контексті нашого дослідження є ідеї французького історика П'єра Нора (1931—2025) про місце пам'яті як присутність минулого в теперішньому [5, с. 108]. Вчений наголошував, що вони не з'являються випадково та показують, як нація уявляє себе й що хоче офіційно увічнити. Зміна трактування цих місць означає зміну самої політики пам'яті [5, с. 64—65, 71]. Згідно теорії П. Нора, особливий інтерес для пам'яті мають не самі події минулого, а скоріше їхня репрезентація, «конструювання в часі» [5, с. 108]. Мета «місць пам'яті» по-

лягає у тому, аби «зупинити час», блокувати природний процес забування і забуття.

Американський історик Джон Рендалл Гілліс (1939—2021) у вступі до колективного дослідження, присвяченого питанням національної ідентичності та збереження історичної пам'яті, наголосив, що комеморація — це політика, а не просто ритуал. Тому, те що і як ми вшановуємо, є продуктом політичного вибору та боротьби груп за «правильну пам'ять» [6, р. 19].

Аналогічні ідеї простежуються у дослідників Стефана Бергера та Білла Нівена. У передмові до колективної праці, присвяченій проблемам пам'яті, вони наголосили, що політика пам'яті — це насамперед боротьба за визначення того, яке минуле, які події, герої та жертви будуть визнані колективною пам'яттю і відповідно впливатимуть на сьогодення та майбутнє. На думку авторів, тактика держав, урядів, політичних партій, інших елітних груп спрямована на врахування власних інтересів, «не означає, що ці інституції не вірять у погляди, які вони поширюють, але це означає, що часто існує зручна симетрія між просуванням цих поглядів та здобуттям, консолідацією та розширенням влади. Це також не означає, що ці погляди обов'язково є хибними (хоча вони можуть бути такими). Але вони часто є однобічними або тенденційними в такий спосіб, що викликають порівняння з суб'єктивністю пам'яті, а не з (передбачуваною) об'єктивністю історіографії. Зазвичай вони формуються під впливом сьогодення, яке найкраще розуміти як створення образів минулого, адаптованих до інтересів сучасності» [7, р. 7]. «Історія стає необхідним корективом пам'яті, навіть її антитезою, а не чимось, що втілено в ній», — наголосили дослідники [7, р. 3]. Автори підкреслили, що «хоча написання історії та функціонування колективної пам'яті можна розглядати як протилежні процеси, не може бути сумніву в тому, що вплив пам'яті на хід історії є фундаментальним для розвитку, безперечно у XX столітті, а також, можливо, і в попередніх століттях» [7, р. 3].

Цінною для розуміння процесів комеморації стала книга американського професора палестинського походження Едварда Саїда «Орієнталізм» присвячена вивченню взаємодії між культурами Заходу та Сходу [8]. Він розглядає орієнталізм як ідеологічну систему уявлень Західного світу про Орієнт, що зна-

чною мірою визначала й продовжує визначати відносини між ними, впливаючи на формування ідентичностей та ухвалення політичних рішень.

Дослідники зі Сполученого Королівства присвятили чимало своїх праць висвітленню історії створення та діяльності CWGC, політиці вшанування жертв Першої світової війни. Стаття Майкла Хеффернана присвячена дебатам, які відбувалися під час Першої світової війни та після неї, щодо того, як найкраще вшанувати загиблих у війні [9]. Він зосередився, зокрема, на меморіалізації британського сектору Західного фронту, що став предметом особливо інтенсивних дискусій. Автор дійшов висновку, що вирішення цих питань вплинуло на те, як наступні покоління осмислювали Велику війну та її місце в націєтворенні.

Дженні Маклід присвятив наукову розвідку організації, місцям розташування та дизайну шотландських, валлійських і ірландських національних воєнних меморіалів полеглим у Першій світовій війні. При цьому дослідив окремі аспекти взаємовідносин між місцевими, регіональними, національними та імперськими рівнями ідентичності [10].

Українські дослідники Ольга Зернецька, Петро Костючок, Степан Борчук, Сергій Адамович вивчали заходи вшанування у Сполученому Королівстві полеглих у Великій війні. Головно йшлося про церемонії, що їх проводили біля центрального національного меморіалу загиблим у двох світових війнах та інших конфліктах — Кенотаф у Лондоні [11; 12].

Метою нашої статті є аналіз звіту Спеціального Комітету CWGC 2021 року про історичні нерівності щодо вшанування полеглих у Першій світовій війні та виявлення його впливу на політику пам'яті в Британії, зокрема як він сприяв переосмисленню колоніальної спадщини у сфері військової комеморації.

Джерельну базу наукової розвідки склали документи CWGC, зокрема Звіт 2021 р. Спеціального Комітету, заяви високопосадовців Сполученого Королівства та депутатів парламенту з приводу результатів проведеного дослідження, коментарі одного з ініціаторів утворення Імперської комісії з військових поховань (*Imperial War Graves Commission*, далі — *IWGC*) Фабіана Вейра (1869—1949).

Методологія дослідження опирається на принципи історизму, об'єктивності. Використано загальнонаукові методи (синтез, аналіз, узагальнення).

Основна частина. Історія створення CWGC сягає часів Першої світової війни. У 1914 р. працівник Британського Червоного Хреста Ф. Вейр, у минулому журналіст, на чолі підрозділу швидкої допомоги прибув на Західний фронт [13]. Оцінивши масштаби полеглих, імпровізований характер поховань, Ф. Вейр виступив з ініціативою перетворення свого підрозділу на спеціалізовану команду для здійснення перепоховання полеглих на постійних кладовищах та збереження пам'яті про них. Після згоди Військового міністерства підрозділ передали з підпорядкування Червоного Хреста до Британської армії та назвали Комісія з реєстрації могил (*Graves Registration Commission, GRC*). У 1916 р. повноваження підрозділу розширилися до обробки запитів від родичів, що втратили близьких, і його назва змінилася на Відомство з реєстрації поховань та запитів (*Directorate of Graves Registration & Enquiries*, далі — *DGRE*) [14]. Окрім позначення та реєстрації існуючих могил, *DGRE* було доручено пошук зниклих тіл, переміщення окремих могил або місць поховання на більшій кладовища, а також ідентифікацію знайдених або викопаних тіл. Згодом постало питання догляду за вже існуючими могилами після закінчення війни.

За пропозицією армії британський уряд створив спеціальний орган, який мав перейняти на себе обов'язки *DGRE* після війни. Ф. Вейр вважав, що це має бути організація, що охоплює всю Імперію. Він також наголошував, що майбутні покоління оцінять проведену роботу [15, р. 344]. 21 травня 1917 р. Королівською хартією було проголошено про створення Імперської комісії з військових поховань (*IWGC*). Почесну посаду президента організації отримав Принц Вельський (згодом, Едвард VIII — 1936 р.), а Ф. Вейр до 1948 р. виконував обов'язки віце-голови. *IWGC* перейменована в Комісію Співдружності з військових поховань (*CWGC*) 1 квітня 1960 р. хартією короля Георга V [16].

Завданням *IWGC* було не лише формалізувати кладовища та створити меморіали зниклим безвісти, але й підтримувати ці місця пам'яті. Широка громадськість Сполученого Королівства та Співдружності намагалася зрозуміти природу та масштаби смертей під час Першої світової війни. Величезну кількість тіл потрібно було поховати, проте ще тисячі людей вважалися зниклими безвісти. Навіть влада не була готова до практичних аспектів поводження з мерт-

вими: не було жодного офіційного процесу впорядкування чи реєстрації поховань, що призвело до появи багатьох ізольованих могил та невеликих імпровізованих кладовищ з тимчасовими позначками. Крім того, на початку війни жодна офіційна організація не наглядала за похованнями чи пошуком зниклих безвісти чоловіків та жінок [14]. Це означало, що більшість загиблих ховали їхні товариші поблизу місця, де вони полягли, без офіційної реєстрації місця поховання, у той час як інші могли бути поховані ворогом із такими самими наслідками. У Європі це призводило до появи поодиноких могил і тимчасових цвинтарів із нестійкими позначками, багато з яких були знищені повторними боями за ту саму територію. В інших регіонах ситуація була ще складнішою. У Східній Африці, наприклад, багато могил — особливо індійців та африканців — не були позначені взагалі. Багато з них були поховані у військових могилах, але неідентифіковані. Коли ж закінчилася війна, плин часу, а також обставини та механізм смерті зробили значну частину останків неможливою для ідентифікації.

Восени 1918 р. підполковник Фредерік Кеньйон (1863—1952), директор Британського музею та член *IWGC*, після консультацій з родичами померлих, збройними силами, релігійними лідерами та представниками мистецтва підготував положення, що лягло в основу діяльності Імперської комісії з військових поховань. Було зазначено, що «всі, незалежно від їхнього військового звання чи положення в цивільному житті, повинні мати рівне ставлення до своїх могил» і, що, мабуть, ще важливіше, «що останні місця спочинку індійських та інших нехристиянських членів Імперії повинні шануватися не менше, ніж місця спочинку наших британських солдатів» [17, р. 8—9; 18, р. 178].

До червня 1919 р. для виявлення та концентрування могил у Франції та Бельгії *IWGC* рекрутувала 15000 робітників, а на початку 1920 р. ще 9000 чоловік працювали в цих ексгумаційних загонах. Станом на кінець 1921 р. вони сконцентрували рештки понад 200000 загиблих. Ці команди були відповідальні за більшість реєстрацій, віднайдення та перепоховання, що відбувалися на театрі воєнних дій [17, р. 22].

Постала проблема облаштування кладовищ, архітектуризації поховань, озеленення території. До

справи взялися відомі на той час архітектори: Едвін Лют'єнс (1869—1944), який зокрема спроектував знаменитий меморіал Кенотаф у Вайтхоллі (Лондон); Герберт Бейкер (1862—1946), Реджинальд Бломфілд (1856—1942), який власне відповідав за проектування перших трьох кладовищ [15, р. 346—347]. Художник та архітектор Леслі Макдональд Гілл (1884—1947), який приєднався до IWGC у 1918 р., розробив шифр та зображення полкових значків для Стандартного військового надгробного каменя. Його дизайни використовуються й донині. Особисто брав участь у роботі IWGC письменник, лауреат Нобелівської премії Редьярд Кіплінг (1865—1936). Його син Джон загинув на війні в 1915 р. у віці 18 років. У 1992 р. тіло Джона Кіплінга знайшли, ідентифікували, хоча цю ідентифікацію було оскаржено. У 2015 р. CWGC підтвердила, що правильно визначила місце поховання Джона Кіплінга [19]. Головним внеском Р. Кіплінга у проект був добір біблійної формули «Їхні імена житимуть вічно» (*Their Name Liveth For Evermore*), розміщеної на Камнях Пам'яті у великих військових некрополях, а також запропонована ним фраза «Відомі Богові» (*Known unto God*) для надгробків невстановлених військовослужбовців. Крім того, він обрав напис «Славні полегли» (*The Glorious Dead*) для Кенотафа в Лондоні» [20].

У 1920 р. в рамках церемоній з нагоди вшанування пам'яті загиблих у Першій світовій війні було запропоновано повернути до Англії тіло невідомого солдата, моряка чи льотчика, що лежить у безіменній могилі за кордоном, для поховання у Вестмінстерському абатстві. Це мало символізувати всіх тих, хто загинув за свою країну, але чие місце смерті невідоме або чие тіло залишалося неідентифікованим. Вважається, що ідея належала капелану англійської армії на Західному фронті Девіду Рейлто-ну. Існує кілька версій щодо того, як було здійснено вибір Невідомого воїна, але загалом вважається, що в ніч на 7 листопада 1920 р. з кожного з головних британських районів битв на Західному фронті — Соммі, Ені, Аррасі та Іпрі — було ексгумовано від чотирьох до шести тіл і доставлено до імпровізованої каплиці в Сен-Полі, на півночі Франції. Командувач британськими військами у Франції та Фландрії, бригадний генерал Л. Дж. Ваятт (1874—1955), вибрав одне з тіл, яке поклали в труну та доставили до

Англії, інші тіла перепоховали [21]. Вранці 11 листопада 1920 р. — у другу річницю перемир'я, яке завершило Першу світову війну — тіло Невідомого воїна було проведено процесією до Кенотафа. На подив організаторів, протягом тижня після поховання абатство відвідало приблизно 1250000 осіб, і зараз це місце є одним з найбільш відвідуваних військових поховань у світі [22].

Отже, робота Імперської комісії з військових поховань визначалася принципом рівності ставлення після смерті. Незалежно від рангу людини в суспільному чи військовому житті, релігії, її мали вшанувати однаково — вписати ім'я на надгробку над ідентифікованою могилою, або на меморіалі зниклим безвісти.

Під час святкування у 2017 р. 100-річчя утворення організації вчергове публічно заявлено про основоположні цінності та принципи її діяльності: кожен загиблий, який віддав своє життя за Сполучене Королівство під час двох світових воєн повинен бути вшанований іменем на надгробку або меморіалі; надгробки та меморіали мають бути постійними; надгробки повинні бути однаковими; має зберегатися рівність у ставленні до загиблих на війні, незалежно від звання чи релігії [17, р. 8]. Водночас з'ясувалося, що тривалий час політика пам'яті у Сполученому Королівстві залишалася імперсько-центричною: героїзувала британських солдатів, але маргілізувала неєвропейських учасників Першої та Другої світових воєн. У Першій світовій війні загинуло понад 800000 військовослужбовців Сполученого Королівства. Колонії та домініони величезної Британської імперії також заплатили значну ціну за цю перемогу. Британські дослідники називають цифру в понад три мільйони підданих британських колоній та домініонів, які брали участь у війні, а потенційно загинуло понад 500000 осіб [17, р. 13].

У грудні 2019 р. під тиском істориків та громадськості Комісія Співдружності з військових поховань створила Спеціальний Комітет для дослідження ранньої історії Імперської комісії з військових поховань. Каталізатором для створення цього комітету та початку його дослідження став годинний документальний фільм *Channel 4* під назвою «Незабуті» (*The Unremembered*). Він вийшов в ефір у листопаді 2019 р. і досліджував ставлення Імперської комісії з військових поховань до африканських загиблих

у війні після Першої світової війни. Програму підготували до ефіру депутат від Лейбористської партії Девід Леммі та дослідниця професорка Мішель Барретт [23, col. 1160]. У фільмі були надані докази, які свідчили, що в ряді випадків у Східній Африці *IWGC* не дотрималася задекларованих принципів рівного ставлення.

Отже, перед новоствореним Комітетом поставили завдання провести аналіз попередньої діяльності *IWGC* та виявити будь-які відмінності та їх причини у вшануванні полеглих під час двох світових воєн [17, р. 9]. У випадку виявлення таких нерівностей Комітет мав розробити свої рекомендації, котрі б відкорегували діяльність *CWGC* у сучасних умовах. Щоб претендувати на вшанування як жертва Першої світової війни, військовослужбовець повинен був загинути між 4 серпня 1914 р. (оголошення війни Сполученим Королівством) та 31 серпня 1921 р. (офіційне закінчення війни, що визначалося парламентським Актом 1918 р. «Про визначення моменту припинення теперішньої війни» (*The Termination of the Present War (Definition) Act, 1918*)). Закон визначав чинники, за яких вважатиметься, що Перша світова війна закінчилася [17, р. 8]. Оскільки юридичний стан війни з різними країнами у Сполученому Королівстві припинявся окремими актами й наказами, то щодо полеглих у Другій світовій війні були визначені наступні рамки: 3 вересня 1939 р., коли Британія оголосила про вступ у війну, та 31 грудня 1947 р. — дата, узгоджена урядами-учасницями як «кінець воєнного періоду» для уніфікації обліку.

Навесні 2020 р. Комітет у складі 17 осіб, який очолив британський дипломат Тім Гітченс, розпочав свою діяльність [17, р. 10]. До складу Комітету увійшли два фахові історики — Джордж Хей та Джон Берк. Вони, проаналізувавши архівні матеріали, власне підготували остаточну версію звіту. Рекомендації щодо подальшої роботи обговорювалися на засіданнях Комітету та приймалися у ході дискусії.

У квітні 2021 р. *CWGC* опублікувала перший звіт Комітету — «Звіт Спеціального Комітету з перегляду історичних нерівностей у вшануванні пам'яті» (*Report of the Special Committee to Review Historical Inequalities in Commemoration*), що стосувався вшанування полеглих після Першої світової війни. У звіті, що налічує 70 сторінок, зазначалося, що, хоча організація мала дотримуватися засади рівності став-

лення до загиблих у війні, але на практиці для певних етнічних груп правило не виконувалося. Насамперед йшлося про жертви переважно індійського, східноафриканського, західноафриканського, єгипетського та сомалійського особового складу: від 45 тисяч до 54 тисяч, було вшановано нерівномірно, тобто в певному сенсі навмисно дискриміновані [17, р. 6, 14]. Це становить близько 22% від усіх відомих колоніальних і домініонських військ, які отримали певну форму вшанування від *IWGC*. Названа цифра включала понад половину всіх загиблих індійців у Першій світовій війні, які вшановані на семи меморіалах зниклим безвісти. Тобто мало місце свідоме рішення відмовитися від окремих солдатських могил (їхні імена були вписані в меморіальні реєстри, але не викарбувані на камені) на користь колективного вшанування. У звіті зазначена цифра в 38696 індійських жертв, які були або все ще вшановуються числом на меморіалах (Басра в Іраку, Порт-Теуфік в Єгипті та об'єднані британський та індійський меморіали в Найробі та Дар-ес-Саламі). Автори Звіту констатували, що імена 2692 західноафриканських і китайських жертв були внесені лише до меморіальних реєстрів, без будь-яких додаткових написів на самих пам'ятниках (Нігерії, Сьєрра-Леоне та Гонконзі). Також 3328 неєвропейських жертв у Східній Африці, Єгипті та на Близькому Сході, які були або є вшановані на меморіалах кладовищ, чи то за номерами, чи за іменами, незважаючи на те, що на кладовищах існували індивідуальні могили [17, р. 15].

Комітет дійшов висновку, що політикою *IWGC* стало відмовлятися від деяких поховань на користь централізованого вшанування пам'яті. Зокрема Комітет заявив про 9061 загиблих із Західної Африки, Східної Африки та Індії, місця поховання та імена яких могли бути відомі, але відповідно до політики були залишені для вшанування на центральних меморіалах, переважно в Західній Африці, Замбії, Ірані та Індії.

Автори звіту відзначили ще одну проблему — питання про жертви, імена яких не вшановані взагалі. Безіменне вшанування пам'яті на загальних меморіалах здійснювалося з різних причин. Окрім того, що цим жертвам відмовляли в індивідуальному місці вшанування, така політика також приховує справжню ціну Першої світової війни для конкретних громад. Як результат, загальна кількість за-

гиблих у війні, представлена в публічному пошуку жертв CWGC, який може враховувати лише імена, доступні в його базі даних, є неправильною. Автори провели підрахунки кількості жертв Першої світової війни, які не вшановуються за іменами, на основі доказів, представлених Комітетом, у поєднанні з розрахунками, зробленими в інших джерелах.

Є фактом, що на даний момент CWGC вшановує іменами 1063137 жертв Першої світової війни, котрі воювали на боці Британської імперії [17, р. 16]. Проте названа кількість полеглих не враховує численні жертви. Це, зокрема, 227 безіменних китайських жертв із Сінгапуру (зараз поховані на військовому кладовищі в Басрі, Ірак). У Східній Африці це включає три безіменні меморіали, розташовані в Дар-ес-Саламі, Момбасі та Найробі, а також меморіал Аберкорн у Замбії, присвячені африканським солдатам та некомбатантам, які загинули в боях на цьому театрі військових дій. На момент будівництва IWGC вважав, що ці східноафриканські меморіали представляли 5000 зниклих безвісти солдатів і від 40000 до 50000 некомбатантів. Проведене Комітетом дослідження дозволило відновити імена понад 1400 солдатів і некомбатантів з документів, знайдених в архівах CWGC та інших джерелах. Комітет дійшов висновку, що співробітники IWGC могли відновити принаймні деякі з цих 5000 імен солдатів ще у 1920-х роках [17, р. 16]. За підрахунками Комітету загальна кількість африканських солдатів і некомбатантів, убитих або тих, що померли внаслідок операцій у Східній Африці, становить в межах від 100000 до 300000 осіб. На час спорудження безіменних меморіалів по всій Східній Африці та в Єгипті IWGC вважала, що вони увічнюють пам'ять від 66000 до 100000 загиблих. Загалом автори звіту стверджують, що насправді ця цифра становить щонайменше 116000 комбатантів і некомбатантів Британської імперії [17, р. 6, 18]. Разом з тим дослідники вважали, що через відсутність документації, ймовірно, неможливо остаточно довести будь-яку з цих версій. Тому не можна виключати цифру навіть в 350000 осіб. А це становить 11% або й 33% від тих, чі імена зараз внесені до бази даних втрат Першої світової війни [17, р. 19].

Автори звіту дійшли висновку, що попри глобальний характер війни та всесвітній мандат IWGC, очевидно, що Комісія й надалі надавала пріоритет полям

бою Західного фронту. Як головний фронт і епіцентр війни Британської імперії, він припадав на більшість втрат, а його близькість до Сполученого Королівства та співпраця французької й бельгійської влади сприяли роботі IWGC. Також очікувалося, що позаяк це був фронт, найближчий до імперської метрополії та найзручніше пов'язаний з рештою світу завдяки розвиненим транспортним мережам, люди відвідувати-муть цвинтарі й меморіали Західного фронту значно частіше, ніж будь-який інший колишній театр воєнних дій. Звичайно, що для вшанування полеглих до Європи могли прибути й представники народів Імперії, але з точки зору IWGC саме за Західним фронтом завжди оцінюватимуть роботу Комісії [17, р. 20—21]. Тому саме цей головний театр воєнних дій зробив його основним фокусом діяльності Комісії в післявоєнний період. Саме тут IWGC мала звести свої найбільші й найвидатніші архітектурні проекти, які відображали значущість війни в Європі та її безпрецедентну ціну. Відповідно затримки зі спорудженням цвинтарів і меморіалів у віддаленіших регіонах значною мірою були зумовлені відстанями, комунікаціями, місцевими умовами, політичною нестабільністю. Подекуди ці об'єктивні проблеми сприяли ухваленню рішень, що призводили до відхилень від основних принципів IWGC.

У Звіті згадувався лист губернатора британської колонії Золотий Берег в Західній Африці (у 1957 р. незалежна держава Гана) Фредеріка Гордона Гуггісберга (1869—1930), котрий виконував свої обов'язки впродовж 1919—1928 років. У листі від 1923 р. британський офіцер писав: «Пересічний уродженець Золотого Берега не зрозуміє і не оцінить надгробок» [24]. Йому відповів полковник, лорд Артур Браун (1867—1951), котрий упродовж 1919—1930 рр. був головним помічником секретаря IWGC [25]. Він написав: «Можливо, через двісті чи триста років, коли корінне населення досягне вищого рівня цивілізації, воно радітиме, побачивши, що на могилах місцевих солдат встановлені надгробки, і що тубільці отримали точно таке ж ставлення, як і їхні білі товариші» [17, р. 39].

Водночас вплив релігії на ставлення до померлих та розуміння або уявлення про похоронні обряди за межами Європи були для IWGC одним із найскладніших аспектів політики меморіалізації. У заяві Р. Кіплінга про проєкт IWGC від 1919 р., згаданий у

Звіті, було зазначено: «У всіх таких питаннях поводження з тілами ... [індійських] солдатів буде суворо відповідати практиці їхніх релігій» [17, р. 29].

Автори Звіту констатували, що з об'єктивних причин діяльність *IWGC* під час Першої світової війни та після неї не була ідеальною. Адже створювалася вона під час війни, правила встановлювалися в ході діяльності, а сама робота зосереджувалася навколо полів битв у всьому світі. Водночас докази засвідчили, що *IWGC* несе відповідальність за низку своїх одноосібних рішень, якими були порушені основоположні принципи її діяльності. Тому автори Звіту наголосили на необхідності за можливості виправлення допущених помилок 1920-х років. Комітет у висновках приніс вибачення за історичні помилки, задекларовані у Звіті, та за невиконання основоположного принципу «рівності ставлення після смерті». Комітет підкреслив, що хоча на ці хибні рішення вплинули брак інформації, помилки, успадковані від інших організацій, розпорядження деяких колоніальних адміністраторів, проте в їхній основі лежали укорінені упередження та поширений расизм тодішньої імперської ідеології.

Спеціальний Комітет представив у звіті 10 рекомендацій, які можна згрупувати в три напрямки наступної діяльності *CWGC*: необхідність розширити географічно та хронологічно пошук нерівності у вшануванні пам'яті та діяти на основі знайденого; поновити зобов'язання щодо рівності у вшануванні пам'яті шляхом зведення фізичних меморіальних об'єктів або увічнення у цифровій базі даних; визнати та прийняти цю складну історію, ширше використовувати он-лайн ресурси та освітні заходи, щоб ділитися інформацією з усіма громадами колишньої Британської імперії, яких зачепили події двох світових воєн [17, р. 50—51].

У відповідь на Звіт генеральна директорка *CWGC* з січня 2021 р. Клер Хортон зазначила, що нездатність твердо стояти на своєму та втілювати на практиці ідеали рівності ставлення до всіх в Африці та інших країнах у 1920-х та 1930-х роках була помилкою тоді і є помилкою зараз. Вона наголосила, що організація повністю приймає визначені Комітетом рекомендації та має намір активно продовжувати свою роботу, враховуючи їх [26]. Прийнявши ці рекомендації, *CWGC* зобов'язалася продовжити дослідження та розширити його масштаби.

Відповідно до 10 рекомендацій Комітету *CWGC* розробила план подальшої роботи, наголосивши, що «ті, кого згадано у звіті Спеціального Комітету, заслуговують на пам'ять сьогодні не менше, ніж сто років тому, і так само повною мірою, як і ті, чию пам'ять ми зберігаємо вже понад століття» [26, р. 1]. Зокрема, *CWGC* взяла на себе зобов'язання упродовж шести місяців створити незалежний консультативний комітет, який би надавав *CWGC* поради з питань історії, політики та взаємодії з громадськістю [26, р. 4]; розробити та втілювати в життя стратегію підвищення обізнаності громадян про меморіальні об'єкти та історії й життєписи людей, увічнених у них; залучати до співпраці місцеві громади; упродовж наступних 12—18 місяців переглянути всі меморіали зниклих безвісти у понад 150 країнах, з метою іменного увічнення загиблих де це можливо.

Безумовно, Звіт викликав реакцію в урядових колах Сполученого Королівства. Насамперед, тодішній прем'єр-міністр Борис Джонсон (2019—2022) у заяві, опублікованій 22 квітня 2021 р., наголосив, що шокований результатами розслідування, яке провів Комітет. Прем'єр-міністр вибачився від імені уряду за неналежне вшанування пам'яті військовослужбовців переважно африканського та азійського походження, які загинули, воюючи за Британську імперію. «Їхній внесок у перемогу був величезним, не лише кількісно, а й мужністю та доблестю, і багато хто заплатив найвищу ціну, щоб ми могли жити в мирі та свободі сьогодні», — підкреслив Б. Джонсон. Він також наголосив, що вітає факт прийняття Комісією з військових поховань Співдружності всіх рекомендацій Комітету. Адже це означає, що тепер *CWGC* перегляне записи та внесе виправлення, де це можливо. «Наш спільний обов'язок — шанувати та пам'ятати всіх тих, хто, де б вони не жили та незалежно від їхнього походження, віддав своє життя за нашу свободу в момент найбільшої небезпеки», — наголосив прем'єр [27].

Тему Звіту підняли на своєму засіданні депутати Палати громад парламенту Сполученого Королівства. Під час дебатів з даного питання Міністр оборони Бен Воллес (2019—2023), зважаючи на результати роботи Комітету, визнав, що упередженість відіграла певну роль у деяких рішеннях *IWGC*. Він зазначив, що з огляду на складні перипетії Першої світової війни, з багатьох причин не дивно, що

були допущені помилки. Тоді IWGC мало що могла зробити, а не маючи ні тіл, ні імен саме загальні меморіали були єдиним способом вшанування деяких груп. Однак, були випадки, коли посадовці Комісії мали вплив на пошук та маркування могил, але навмисно ігнорували докази. Насправді, наголосив політик, мала місце практика «нерівного ставлення до мертвих», тобто застосування імперської ідеології, пов'язаної з расовими та релігійними відмінностями [23, col. 1160]. Немає сумнівів, що упередження відіграло певну роль у низці рішень Комісії. У деяких випадках IWGC припускала, що спільноти забутих співвітчизників не визнають або не оцінять окремі форми вшанування пам'яті. В інших випадках IWGC просто не надавали імен чи місць поховання [23, col. 1161]. Міністр оборони Б. Воллес висловив жаль з приводу того, що коли він здобував свою освіту, то отримав зовсім мало знань про внесок країн Співдружності в Першу світову війну [23, col. 1163]. Він висловив переконання, що меморіали нагадуватимуть про потребу вшанування загиблих, а освітні програми повинні бути доповнені необхідними уточненнями. Б. Воллес приніс офіційне вибачення «від імені CWGC та уряду — колишнього й нинішнього» за нездатність дотримуватися основоположних принципів Комісії [23, col. 1164]. Він пообіцяв, що Міністерство оборони буде «активно підтримувати рівність, інвестиції в комеморацію, пошук невшанованих загиблих», а CWGC отримає відповідні ресурси для впровадження у життя рекомендацій Комітету. Також, щоб вшанувати внесок військових із Співдружності та Непалу в збройні сили Сполученого Королівства він анонсував публічні консультації щодо пропозицій скасувати візові збори для військовослужбовців, які не є громадянами Сполученого Королівства і вирішили тут оселитися [23, col. 1161].

Депутат від Лейбористської партії Девід Леммі назвав висновки Звіту «переломним моментом» у житті країни [23, col. 1166]. «Немає вищої заслуги, ніж померти за свою країну на війні, і кожна культура на планеті вшановує тих, хто гине за таких обставин», — наголосив він. Д. Леммі назвав великою трагедією та ганьбою, що Сполучене Королівство не змогло гідно вшанувати усіх «чорношкірих і коричневошкірих людей з усієї Африки, Індії та Близького Сходу» [23, col. 1167].

Звіт Комітету був у центрі обговорення 26 квітня 2021 р. і в Палаті лордів. Загалом у виступах (представники Ліберальної демократичної партії — Джулі Елізабет Сміт та Девід Вільям Чіджі, Лейбористської — Деніс Таннікліфф, у минулому (2018—2020) голова консультативної групи Підрозділу з питань расової нерівності Саймон Вуллі та ін.) наголосили на важливості оприлюдненого дослідження Комітету для країни, щоб визнати минулі несправедливості та взяти зобов'язання до подальших дій. Вони висловлювали обурення з приводу відсутності рівного вшанування усіх жертв Першої світової війни. Лорд Чіджі, як нащадок офіцера британської армії, який свого часу був переведений для служби у Королівські африканські стрільці (*King's African Rifles*, далі — *KAR*), зокрема наголосив, що Під час Першої світової війни полк зазнав понад 5000 втрат, ще 3000 загинули від хвороб — це більше, ніж 20% особового складу. Вважається, що *KAR* у Першій світовій війні підтримували близько 400000 місцевих некомпантів. Інформація про кількість загиблих і їхні місця поховання, очевидно, невідома. Лорд закликав уряд і CWGC до тіснішої співпраці з регіональними історичними асоціаціями при проведенні наступних досліджень і належного вшанування полеглих [28, col. 2086].

Дебати в обох палатах англійського парламенту засвідчили, що Звіт сприйняли не просто як заклик до «технічного виправлення» встановлених помилок у вшануванні, а визнання історичної несправедливості та зобов'язання діяти, зокрема впроваджувати ширші підходи — залучення громад, освітні проекти тощо. Позитивним фактом стало повідомлення, що британський уряд через Міністерство оборони продовжить виділяти 52 мільйони фунтів на рік для CWGC, а за потреби зможе збільшити суму [23, col. 1174; 28, col. 2081]. Також важливим моментом стало запевнення громадськості в прозорості діяльності CWGC.

Після взятих зобов'язань CWGC регулярно оприлюднювала звіти про свою діяльність [29; 30]. Четвертий щорічний звіт став доступний у 2025 р., в якому зазначено про ідентифікацію понад 11600 раніше невшанованих осіб [30]. Серед планів — будівництво нових та модернізація існуючих меморіалів полеглим у Першій світовій війні.

У січні 2025 р. у Кейптауні (Південно-Африканська Республіка) CWGC відкрила Меморіал Трудового корпусу Кейптауна (*Capetown Labour Corps Memorial*), будівництво котрого розпочалося в лютому 2024 р. Меморіал вшановує понад 1700 південноафриканців, які служили в військово-трудовах загонах, підтримуючи британські та імперські сили, й загинули на території Африки, в Південній Атлантиці чи Індійському океані між 3 серпня 1914 р. та 31 серпня 1921 р., і не були вшановані [31; 32]. Це перший меморіал, створений у межах проєкту «Вшанування пам'яті» CWGC — міжнародної програми, що виправляє історичні нерівності у вшануванні. Окрім того, його відкриття засвідчує ширше визнання в традиційних історіях та наративах участі Південної Африки у Першій світовій війні. На відкриття меморіалу, як Президентка CWGC, прибула сестра короля Чарльза принцеса Анна [33].

У Фрітауні (Республіка Сьєрра-Леоне) розпочато реалізацію проєкту зі створення нового меморіального об'єкта, присвяченого вшануванню учасників Корпусу носіїв (некомбатантів) Сьєрра-Леоне, які виконували функції тилового забезпечення під час Першої світової війни. Цей Корпус відіграв ключову роль у логістичному забезпеченні британських і союзних сил у Східній та Західній Африці. Попри значну кількість особового складу та високий рівень втрат, його діяльність тривалий час залишалася малодослідженою та недостатньо репрезентованою у військово-історичному дискурсі. Новий меморіальний об'єкт має на меті частково компенсувати цю історичну лауну. Ініціатива CWGC спрямована на виправлення відсутності офіційного визнання внеску учасників Корпусу в спільну перемогу у війні. Проєкт передбачає створення сучасної архітектурної композиції, яка включатиме імена 946 загиблих некомбатантів [34]. Введення меморіалу в експлуатацію очікується у 2026 р. Проєкт має ключове значення для формування повнішого та інклюзивного уявлення про участь народів Африки у глобальних конфліктах початку ХХ століття.

Як зазначено у звітних документах, CWGC продовжує працювати над систематичним дослідженням бази даних з метою усунення історичних нерівностей у сфері військового вшанування, щоб «повернути» «забуті» імена до історичної пам'яті.

Висновки. Звіт 2021 р. Комітету CWGC став *поворотним моментом*, коли держава публічно, офіційно визнала колоніальну нерівність у вшануванні полеглих. Звіт засвідчив, що десятки тисяч полеглих комбатантів та некомбатантів з Африки, Азії та Близького Сходу (близько 350000) були вшановані після Першої світової війни нерівнозначно: отримували колективні пам'ятні знаки замість індивідуальних надгробків, або ж узагалі залишалися невідомими й невшанованими. Як встановило проведене дослідження, частково тому, що військові чи колоніальні органи влади ніколи не надавали IWGC їхніх імен чи місць поховання, а частково тому, що Комісія вирішила відступити від своїх принципів, вважаючи, що громади, з яких походили ці особи, не визнають і не цінуватимуть такі індивідуальні форми вшанування пам'яті. Звіт констатував, що у 1920-х роках по всій Африці, Близькому Сході та Індії імперська ідеологія впливала на діяльність IWGC. Тому правила та принципи які були священними для Європи, не завжди дотримувалися в інших місцях. Як результат, тодішнє ставлення до європейських релігій та відмінних похоронних обрядів, а також сприйняття «рівня цивілізації» окремої людини чи групи людей впливали на те, як їх вшановували після смерті. Хоча, як наголосили автори звіту, у переважній більшості випадків IWGC не приймала рішення про відхід від своїх принципів односторонньо. Водночас не можна, пам'ятаючи про досягнення IWGC, ігнорувати помилки в ранній історії організації. Автори Звіту визнали, що хоча умови та обставини іноді ускладнювали або навіть унеможлилювали роботу IWGC, у багатьох випадках розбіжностей у вшануванні можна було уникнути. У Звіті стверджено, що IWGC несе відповідальність за ці недоліки — або через власне прийняття рішень (певні упередження), або через співучасть у прийнятті рішень іншими органами влади. Тобто, за певних обставин IWGC не дотримувалася своїх принципів або не наполягала на їх дотриманні.

Визнання цього факту не лише поставило під сумнів традиційні уявлення про британську «культуру пам'яті», а й стало значним кроком у напрямку перегляду імперської спадщини у сфері комеморації. Офіційний Лондон не лише визнав помилки минулого, але й зобов'язався надавати ресурси, звітувати та активно взаємодіяти з посольствами Сполученого Королівства, місцевими спільнотами, нащадками полеглих, щоб вирішити, як їх увіковічнити.

Отже, даний Звіт не лише виправляв історичну несправедливість, а й символізував початок деколонізації британської пам'яті — тобто перехід від імперського замовчування до публічного визнання множинності досвідів війни.

1. *To Commemorate and Remember — Our Story*. Commonwealth War Graves Commission. URL: <https://www.cwgc.org/who-we-are/our-story/> (Дата звернення: 17.11.2025).
2. Ассман А. *Простори спогаду. Форми та трансформації культурної пам'яті*. Київ: Ніка-Центр, 2012.
3. *Our Funding*. Commonwealth War Graves Commission. URL: <https://www.cwgc.org/who-we-are/information-on-the-cwgc/> (Дата звернення: 17.11.2025).
4. Trouillot M.-R. *Silencing the Past: Power and the Production of History*. Boston: Beacon Press, 1995. URL: https://www.metodos.work/wp-content/uploads/2021/05/Michel-Rolph-Trouillot-Silencing-the-Past_-Power-and-the-Production-of-History-20th-Anniversary.pdf.
5. Нора П. *Теперішнє, нація, пам'ять*. Пер. із фр. А. Рєпи. Київ: Кліо, 2014.
6. Gillis J. Introduction Memory and Identity: The History of a Relationship. In: *Commemorations: The Politics of National Identity*. Edited by John R. Gillis. Published by: Princeton University Press, 1994. P. 3—24. URL: <https://www.jstor.org/stable/j.ctv39x64g>. (Дата звернення: 17.11.2025).
7. Berger S., Niven B. Introduction. In: *Writing the History of Memory*. Edited by Stefan Berger and Bill Niven. London; Oxford: Bloomsbury Publishing, 2014. P. 2—24. File: :///C:/Users/ASUS/Downloads/Writing_the_History_of_Memory_Introducti.pdf.
8. Саїд Е.В. *Орієнталізм*. Пер. з англ. В. Шовкун. Київ: Видавництво Соломії Павличко «Основи», 2001.
9. Heffernan M. For ever England: the Western Front and the politics of remembrance in Britain. *Ecumene*. Vol. 2. № 3 (July 1995). P. 293—323. URL: https://www.jstor.org/stable/44251772?read-now=1&seq=1#page_scan_tab_contents (Дата звернення: 17.11.2025).
10. Macleod J. Britishness and Commemoration: National Memorials to the First World War in Britain and Ireland. *Journal of Contemporary History*. Vol. 48. № 4 (October 2013). P. 647—665. URL: https://www.jstor.org/stable/24671826?read-now=1&seq=1#page_scan_tab_contents (Дата звернення: 17.11.2025).
11. Зернецька О. Концепція історичної пам'яті у Великій Британії. *Проблеми Всесвітньої історії*. 2018. № 1 (5). С. 122—133.
12. Костючок П., Борчук С., Адамович С. Політика історичної пам'яті в дослідженнях Великої війни (Британський досвід): тенденції та перспективи. *Вісник науки та освіти*. 2024. № 10 (28). С. 1468—1479.
13. Ware F. *Westminster Abbey*. URL: <https://www.westminster-abbey.org/abbey-commemorations/commemorations/fabian-ware> (Дата звернення: 17.11.2025).
14. *The creation of the CWGC*. Commonwealth War Graves Commission. URL: <https://www.cwgc.org/who-we-are/our-story/> (Дата звернення: 17.11.2025).
15. Ware F. Building and Decoration of the War Cemeteries. *Journal of the Royal Society of Arts*. Vol. 72. № 3725 (April 11, 1924). P. 344—355. URL: https://www.jstor.org/stable/41356529?read-now=1&seq=1#page_scan_tab_contents (Дата звернення: 17.11.2025).
16. *Commonwealth War Graves Commission Cemeteries and Memorials in England. A Joint Policy Statement by the Commonwealth War Graves Commission and Historic England*. URL: <https://historicengland.org.uk/images-books/publications/cemeteries-and-memorials-england-cwgc-he-joint-policy-statement/cwgc-he-joint-policy-statement/> (Дата звернення: 17.11.2025).
17. *Report of the Special Committee to Review Historical Inequalities in Commemoration*. The Commonwealth War Graves Commission 2021. URL: <https://contestedhistories.org/resources/external-reports/report-of-the-special-committee-to-review-historical-inequalities-in-commemoration/> (Дата звернення: 17.11.2025).
18. Savage P.D. *An examination of the work of sir Robert Lorimer presented for the degree of Ph.D. in the University of Edinburgh*. September 1973. File: <:///C:/Users/ASUS/Downloads/Savage1973.pdf>.
19. McGreevy R. Grave of Rudyard Kipling's son correctly named, says authority. *The Irish Times*. 25 September 2015. URL: <https://www.irishtimes.com/news/ireland/irish-news/grave-of-rudyard-kipling-s-son-correctly-named-says-authority-1.2366673> (Дата звернення: 17.11.2025).
20. Geurst J. Los cementerios de la gran guerrade sir Edwin Lutyens. *Revista Murciana de Antropologia*. December 2021. DOI: 10.6018/rmu.439711. URL: https://www.researchgate.net/publication/357258281_Cemeteries_of_the_Great_War_by_Sir_Edwin_Lutyens (Дата звернення: 17.11.2025).
21. Wyatt L.J. Ssafa. *The Armed Forces charity*. URL: <https://www.ssafa.org.uk/cumbria-1/cumbria/latest-news-1/louis-john-wyatt> (Дата звернення: 17.11.2025).
22. *The Unknown Warrior BBC History*. URL: https://web.archive.org/web/20210302230057/http://www.bbc.co.uk/history/historic_figures/unknown_warrior.shtml (Дата звернення: 17.11.2025).
23. *Commonwealth War Graves Commission: Historical Inequalities Report*. Hansard. UK Parliament. Commons Chamber. Vol. 692: debated on Thursday 22 April 2021. URL: <https://hansard.parliament.uk/commons/2021-04-22/debates/81850D1C-F3A8-4130-A808-6666B7C0D65E/CommonwealthWarGravesCommissionHistoricalInequalitiesReport> (Дата звернення: 18.11.2025).
24. Syal R. UK inquiry blames 'pervasive racism' for unequal commemoration of troops. *The Guardian*. UK. 22 April 2021. URL: <https://www.theguardian.com/uk-news/2021/apr/21/uk-inquiry-blames-pervasive-racism-for-unequal-commemoration-of-black-and-asian-troops> (Дата звернення: 18.11.2025).

25. Browne A. *8th Marquess of Sligo*. URL: https://military-history.fandom.com/wiki/Arthur_Browne,_8th_Marquess_of_Sligo (Дата звернення: 19.11. 2025).
26. *Commission Response to the Report of the Special Committee and its Review into Historical Inequalities in Commemoration*. April 2021. URL: <https://www.cwgc.org/media/mhnjtpka/commissioners-response.pdf>.
27. Boris Johnson apologises after «pervasive racism» led to failure to commemorate Black and Asian troops. *Independent*. Thursday 22 April 2021. URL: <https://www.independent.co.uk/news/uk/politics/government-racism-troops-black-asian-b1835723.html> (Дата звернення: 18.11. 2025).
28. *Commonwealth War Graves Commission Historical Inequalities Report*. Vol. 811: debated on Monday 26 April 2021. UK Parliament. Hansard. Lords Chamber. URL: <https://hansard.parliament.uk/Lords/2021-04-26/debates/B7AB5234-CB07-4AEC-8CED-AEC28029EA0/CommonwealthWarGravesCommissionHistoricalInequalitiesReport>.
29. *Звіт CWGC за 2024 р.* URL: <https://www.cwgc.org/media/eebdewza/non-com-annual-review-2024-low-res-1.pdf>.
30. *Звіт CWGC за 2025 р.* URL: <https://www.cwgc.org/media/hazpmd22/non-com-annual-review-2025.pdf>.
31. *Cape Town Labour Corps Memorial. Commonwealth War Graves Commission*. URL: <https://www.cwgc.org/visit-us/find-cemeteries-memorials/cemetery-details/5002541/cape-town-labour-corps-memorial/>.
32. *The Cape Town Labour Corps Memorial: a New Chapter in Commemoration. Commonwealth War Graves Commission*. 20 January 2025. URL: <https://www.cwgc.org/OUR-WORK/BLOG/THE-CAPE-TOWN-LABOUR-CORPS-MEMORIAL-A-NEW-CHAPTER-IN-COMMEMORATION/>.
33. *The Princess Royal visits South Africa. Wednesday 22 January. Royal Family*. URL: <https://www.everydayexceptional.royal.uk/news-and-activity/2025-01-21/the-princess-royal-visits-south-africa>.
34. *CWGC to Honour «Forgotten» Sierra Leonean World War One Dead. Commonwealth War Graves Commission*. 22 June 2022. URL: <https://www.cwgc.org/our-work/news/cwgc-to-honour-forgotten-sierra-leonean-world-war-one-dead>.
- trieved from: <https://www.metodos.work/wp-content/uploads/2021/05/Michel-Rolph-Trouillot-Silencing-the-Past-Power-and-the-Production-of-History-20th-Anniversary.pdf>.
- Nora, P., & Repa, A. (2014). *The Present, the Nation, Memory*. Kyiv: Clio Publishing House [in Ukrainian].
- Gillis, J. (Ed.). (1994). Introduction Memory and Identity: The History of a Relationship. In: *Commemorations: The Politics of National Identity* (Pp. 3—24). Published by: Princeton University Press. Retrieved from: <https://www.jstor.org/stable/j.ctv39x64g>.
- Berger, S., & Niven, B. (Eds.). (2014). *Introduction. In Writing the History of Memory* (Pp. 2—24). London; Oxford: Bloomsbury Publishing. Retrieved from: File:///C:/Users/ASUS/Downloads/Writing_the_History_of_Memory_Introducti.pdf.
- Said, E.W., & Shovkun, V. (2001). *Orientalism*. Kyiv: Solomiya Pavlychko Publishing House «Osnovy» [in Ukrainian].
- Heffeman, M. (1995). For ever England: the Western Front and the politics of remembrance in Britain. *Ecumene*, 3 (Vol. 2, pp. 293—323). Retrieved from: https://www.jstor.org/stable/44251772?read-now=1&seq=1#page_scan_tab_contents.
- Macleod, J. (2013). Britishness and Commemoration: National Memorials to the First World War in Britain and Ireland. *Journal of Contemporary History*, 4 (Vol. 48, pp. 647—665). Retrieved from: https://www.jstor.org/stable/24671826?read-now=1&seq=1#page_scan_tab_contents
- Zernetska, O. (2018). The Concept of Historical Memory in Great Britain. *Problems of World History*, 1 (5), 122—133 [in Ukrainian].
- Kostiuchok, P., Borchuk, S., & Adamovich, S. (2024). The politics of historical memory in studies of the Great War (the British experience): trends and prospects. *Bulletin of Science and Education*, 10 (28), 1468—1479 [in Ukrainian].
- Ware, F. *Westminster Abbey*. Retrieved from: <https://www.westminster-abbey.org/abbey-commemorations/commemorations/fabian-ware>
- Ware, F. (1924). Building and Decoration of the War Cemeteries. *Journal of the Royal Society of Arts*, 3725 (Vol. 72, pp. 344—355). Retrieved from: https://www.jstor.org/stable/41356529?read-now=1&seq=1#page_scan_tab_contents.

REFERENCES

- To Commemorate and Remember — Our Story. Commonwealth War Graves Commission*. Retrieved from: <https://www.cwgc.org/who-we-are/our-story/>.
- Assmann, A. (2012). *Spaces of Memory: Forms and Transformations of Cultural Memory*. Kyiv: Nika-Centre [in Ukrainian].
- Our Funding. Commonwealth War Graves Commission*. Retrieved from: <https://www.cwgc.org/who-we-are/information-on-the-cwgc/>
- Trouillot, M.-R. (1995). *Silencing the Past: Power and the Production of History*. Boston: Beacon Press. Retrieved from: <https://www.metodos.work/wp-content/uploads/2021/05/Michel-Rolph-Trouillot-Silencing-the-Past-Power-and-the-Production-of-History-20th-Anniversary.pdf>.
- Commonwealth War Graves Commission Cemeteries and Memorials in England. A Joint Policy Statement by the Commonwealth War Graves Commission and Historic England*. Retrieved from: <https://historicengland.org.uk/images-books/publications/cemeteries-and-memorials-england-cwgc-he-joint-policy-statement/cwgc-he-joint-policy-statement/>.
- Report of the Special Committee to Review Historical Inequalities in Commemoration. The Commonwealth War Graves Commission 2021*. Retrieved from: <https://con>

- testedhistories.org/resources/external-reports/ report-of-the-special-committee-to-review-historical-inequalities-in-commemoration/.
- Savage, P.D. (1973). *An examination of the work of sir Robert Lorimer presented for the degree of Ph.D. in the University of Edinburgh*. Retrieved from: File:///C:/Users/ASUS/Downloads/Savage1973.pdf.
- McGreevy, R. Grave of Rudyard Kipling's son correctly named, says authority. *The Irish Times*. 25 September 2015. Retrieved from: <https://www.irishtimes.com/news/ireland/irish-news/grave-of-rudyard-kipling-s-son-correctly-named-says-authority-1.2366673>.
- Geurst, J. (2021). Los cementerios de la gran guerrade sir Edwin Lutyens. *Revista Murciana de Antropología*. DOI: 10.6018/rmu.439711. Retrieved from: https://www.researchgate.net/publication/357258281_Cemeteries_of_the_Great_War_by_Sir_Edwin_Lutyens.
- Wyatt, L.J. Ssafa. The Armed Forces charity. Retrieved from: <https://www.ssafa.org.uk/cumbria-1/cumbria/latest-news-1/louis-john-wyatt>.
- The Unknown Warrior BBC History*. Retrieved from: https://web.archive.org/web/20210302230057/http://www.bbc.co.uk/history/historic_figures/unknown_warrior.shtml.
- Commonwealth War Graves Commission: Historical Inequalities Report*. Hansard. UK Parliament. Commons Chamber (Vol. 692: debated on Thursday 22 April 2021). Retrieved from: <https://hansard.parliament.uk/commons/2021-04-22/debates/81850D1C-F3A8-4130-A808-6666-B7C0D65E/CommonwealthWarGravesCommission-HistoricalInequalitiesReport>.
- Syal, R. UK inquiry blames «pervasive racism» for unequal commemoration of troops. *The Guardian*. UK. 22 April 2021. Retrieved from: <https://www.theguardian.com/uk-news/2021/apr/21/uk-inquiry-blames-pervasive-racism-for-unequal-commemoration-of-black-and-asian-troops>.
- Browne, A. *8th Marquess of Sligo*. Retrieved from: https://military-history.fandom.com/wiki/Arthur_Browne,_8th_Marquess_of_Sligo.
- Commission Response to the Report of the Special Committee and its Review into Historical Inequalities in Commemoration*. April 2021. Retrieved from: <https://www.cwgc.org/media/mhnpjka/commissioners-response.pdf>.
- Boris Johnson apologises after «pervasive racism» led to failure to commemorate Black and Asian troops. *Independent*. Thursday 22 April 2021. Retrieved from: <https://www.independent.co.uk/news/uk/politics/government-racism-troops-black-asian-b1835723.html>.
- Commonwealth War Graves Commission Historical Inequalities Report*. (Vol. 811: debated on Monday 26 April 2021). UK Parliament. Hansard. Lords Chamber. Retrieved from: <https://hansard.parliament.uk/Lords/2021-04-26/debates/B7AB5234-CB07-4AEC-8CED-CAEC28-029EA0/CommonwealthWarGravesCommissionHistoricalInequalitiesReport>.
- (2024). *Report CWGC*. Retrieved from: <https://www.cwgc.org/media/eebdewza/non-com-annual-review-2024-low-res-1.pdf>.
- (2025). *Report CWGC*. Retrieved from: <https://www.cwgc.org/media/hazpmd22/non-com-annual-review-2025.pdf>.
- Cape Town Labour Corps Memorial. Commonwealth War Graves Commission*. Retrieved from: <https://www.cwgc.org/visit-us/find-cemeteries-memorials/cemetery-details/5002541/cape-town-labour-corps-memorial/>.
- The Cape Town Labour Corps Memorial: a New Chapter in Commemoration. Commonwealth War Graves Commission*. 20 January 2025. Retrieved from: <https://www.cwgc.org/OUR-WORK/BLOG/THE-CAPE-TOWN-LABOUR-CORPS-MEMORIAL-A-NEW-CHAPTER-IN-COMMEMORATION/>.
- The Princess Royal visits South Africa*. Wednesday 22 January. Royal Family. Retrieved from: <https://www.everydayexceptional.royal.uk/news-and-activity/2025-01-21/the-princess-royal-visits-south-africa>.
- CWGC to Honour «Forgotten» Sierra Leonean World War One Dead. Commonwealth War Graves Commission*. 22 June 2022. Retrieved from: <https://www.cwgc.org/our-work/news/cwgc-to-honour-forgotten-sierra-leonean-world-war-one-dead>.

Received: 08.12.2025

Accepted: 18.01.2026

Published: 12.03.2026